

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

КЕНУЛЬ СИЯВУШ ГЫЗЫ МУСТАФАЕВА

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА
И СИМВОЛИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ
В ЭПОСАХ «КИТАБИ-ДЕДЕ КОРКУТ» И «БЕОВУЛЬФ»**

5714.01 – Сравнительно-историческое и
сравнительно-типологическое языкознание

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2018

**Диссертация выполнена на кафедре общего языкознания
Бакинского славянского университета**

Научный

руководитель:

доктор наук по филологии, профессор
Эльдар Ризван оглу ПИРИЕВ

Официальные

оппоненты:

доктор наук по филологии, профессор
Севиндж Аббасгулу гызы МАГЕРРАМОВА

доктор философии по филологии, профессор
Ариф Рза оглу ГУСЕЙНОВ

Ведущая организация:

Отделы прикладной лингвистики и
теоретической лингвистики Института
языкознания имени Насими НАНА

Защита состоится «__» июня 2018 года в __ часов на заседании
Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на
соискание научной степени доктора наук по филологии и доктора
философии по филологии при Бакинском славянском университете по
адресу: AZ 1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 33.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан «_____» мая 2018 года

**Ученый секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

Доктор наук по филологии,
профессор **Н.Ш.Мамедов**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф» – это два выдающихся памятника средневекового героического эпоса – огузского и англосаксонского. Азербайджанские учёные в своих трудах обстоятельно показали, что эпос «Китаби-Деде Коркут» в языковом и этническом отношениях тесно связан с бытом, традициями и обычаями тюркских народов. Текст сказания – реальное и достоверное отражение их богатого исторического прошлого. Он является нетленным памятником национальной культуры, уникальным сводом народного поэтического творчества периода Средневековья.

Англосаксонский эпос «Беовульф» – единственное крупное эпическое полотно, которое отражает героические события Средневековой Европы и дошедшее до наших дней в полном объёме. Он возник на основе старинных древнегерманских преданий, которые относились к языческим временам. Именно военные события позволили лингвистам и литераторам судить о нравственно-этических взглядах людей, которые жили в ту эпоху.

Цветонаименования в этих памятниках играют немаловажную роль. Они не разбросаны в них хаотично, напротив, подчинены системе, которая характеризуется известной упорядоченностью, целостностью и полнотой. Каждый элемент семантического поля цвета в эпосах «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф», как правило, примыкает к соседнему, сливается с ним, указывая на степень приближённости ядра к периферии и символизируя определённое понятие.

Заявленная тема актуальна в наши дни по трём основным причинам. *Во-первых*, она является частью масштабной проблемы когнитивной лингвистики и составляющих её разделов, как-то: язык и мышление, язык и культура. *Во-вторых*, особенности слов с цветообозначениями являются символами эпохи, знаковыми образами, маркирующими фон излагаемых в этих памятниках событий. *В-третьих*, выделяемые для анализа лексемы характеризуют нравы, обычаи и традиции тюркских и индоевропейских народов.

Очевидно, что недостаточная изученность материала в сравнительно-сопоставительном аспекте обуславливает важность и актуальность данной темы.

Объект исследования. Настоящее исследование ограничено двумя памятниками (эпосами «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф»), созданными на азербайджанском и древнеанглийском языках.

Предмет исследования. Предметом исследования является система цветообозначения, его отражение в «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульфе».

Степень разработанности темы. Изучению цветовой символики как одного из фрагментов языковой картины мира посвящена определённая литература в лингвистической науке. Однако ряд принципиальных вопросов, связанных с данной проблемой, остаётся открытым и является предметом оживленных научных дискуссий. Укажем на работы А.Потебни, М.Дерибре, Ф.Петрушевского, А.Василевича, Ю.Караулова, В.Шарова. Особенностью их трудов является анализ тех имён прилагательных с цветообозначением, которые относились одновременно к различным областям знаний, то есть находились на стыке таких наук, как лингвистика и литературоведение, языкознание и психология и т.п. Есть в современном русском языкознании и специальные работы: Н.Бахилина, В.Романенко, Ю.Норманская, В.Москович, Н.Пелевина, В.Юрик и другие. Слова с цветообозначением рассмотрены в них только на примере русского или конкретного индоевропейского языка, без привлечения материала из области смежных наук.

Цветообозначения на материале неродственных языков рассмотрены в диссертации Х.О.Исазаде. Цветонаименования в азербайджанском языке описаны в монографии Г.Джафарова. В Азербайджане цветообозначениями в разные времена занималась также Л.М.Грановская на примере русского языка; Г.И.Шипулина представила яркую картину цветообозначений в поэзии С.Есенина.

Отдельные аспекты данной темы стали объектом исследования азербайджанских учёных. Среди них Б.Абдулла, Ф.Байат, Ф.Джалилов, С.Джамшидов, Ф.Азизов, Р.Камал. Турецкие исследователи: А.Нуретдин, О.Гобаноглу, Р.Дженс, О.Гёкай, Дж.Хейат, О.Бахаэтдин и др.

Сугубо языковедческий аспект избранной нами темы в основном представлен в работах западноевропейских лингвистов: G. Herne, R.Kate, M.Hill, R.Friedrichsen. Цветообозначениям в английском языке посвящены работы В.Berlin, P.Kay «Basic color terms: Their universality and evolution», «Chapanis A. Color names for color space». (Полный

список работ на русском, азербайджанском и европейских языках приведён в конце основного текста работы). Но в трудах перечисленных учёных очень мало иллюстративного материала литературоведческого характера. А именно он становится опорой в настоящей диссертации.

К примеру, немалый интерес представляет статья турецкого ученого Hülya Taflı «Number, Color And Animal Mysticism In Beowulf and The Book of Dedem Korkut». Особый вклад в данную проблему внёс Бахлул Абдулла. Некоторые разделы его монографии «Цветовая символика в «Китаби-Деде Коркут» стали отправной точкой для расшифровки того или иного цвета в эпосе. Автор представленной диссертации периодически ссылается на некоторые гипотезы, изложенные в его книги, подчиняя их целям и задачам лингвистического анализа слов с цветообозначениями в двух указанных литературных памятниках.

Методология исследования. В основу исследования положен метод оппозиционного анализа, использующийся в необходимом сочетании с методами контрастивно-компонентного, контекстуально-семантического, трансформационного и статистического анализа.

Цель и задачи исследования. Основная цель диссертации заключается в попытке дифференцировать всю систему обозначения цветов в зависимости от их оттенков на материале двух эпосов – «Беовульф» и «Китаби-Деде Коркут». Спектр цветоименования проанализирован в синхронном срезе и включает в себя слова разных частей речи, среди которых в количественном отношении доминируют имена прилагательные.

Поставленная цель диктует постановку и решение нижеследующих задач:

- Произвести сплошную выборку слов и словосочетаний, обозначающих цвет в обоих эпосах;

- провести сравнительно-сопоставительный анализ всех цветов с многочисленными оттенками на материале эпосов «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф»;

- выяснить, как в указанных памятниках соотносятся переносные значения цвета с коннотативным (стилистическим) значением;

- установить, какие отрезки цветового спектра представлены в прямых и переносных значениях имён прилагательных;

- определить границы семантического поля цвета, выявив связи и отношения в его пределах в азербайджанском и древнеанглийском языках;

- рассмотреть вопрос о взаимной проницаемости различных слов-цветообозначений при языковых контактах.

Научная новизна исследования. Научная новизна настоящей диссертации определена недостаточной изученностью общности и различий в системах цветообозначения двух языков. Все цвета, которые присутствуют в памятниках, представлены в едином комплексном виде. Семантическое поле цвета расклассифицировано по принципу отнесённости лексики к ядру или периферии. На материале памятников проведён количественный анализ слов с цветообозначениями. Его результаты дают возможность сравнить и сопоставить частоту употребления данного лексического слоя в количественном отношении, что также подтверждает новизну исследования.

Теоретическая значимость исследования, прежде всего, определяется тем, что в работе проанализированы слова и словосочетания, обозначающие цвета, их отношения в системе азербайджанского и английского языков на определённом этапе их развития на примере средневековых памятников. Дифференцирована терминологическая база тех понятий, которые непосредственно связаны с употреблением различных цветов в эпосах «Китаби-Деде Коркуд» и «Беовульф». Важным подспорьем послужили для нас лексикографические источники («Толковый словарь русского языка под редакцией Ожегова»; Джек Трессидер «Словарь символов»; Русско-азербайджанский словарь; «Азербайджанско-русский словарь»; «Dədə Qorqud Kitabı. Ensiklopedik lüğət» и другие). Достоверность и объективность результатов исследования обеспечивается масштабным объёмом проанализированных слов или словосочетаний с цветовым обозначением в двух названных литературных памятниках. Отмеченное имеет немаловажное теоретическое значение для избранной нами темы исследования.

Практическая значимость исследования. Практическое значение диссертации видится нам в том, что её основные научные положения и выводы могут быть использованы в ходе изучения иерархической структуры семантического поля цветообозначения в учебных пособиях по языкознанию. Часть материала можно использовать на лекциях и семинарских занятиях в школах и вузах Азербайджана.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Границы цветового поля – от ядра до периферии – как правило, оказываются достаточно размытыми. Взаимная проницаемость при языковых контактах в литературных памятниках «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф» создаёт слабые звенья единой системы;

2. Все цвета, используемые в диссертации, позволяют говорить о том, что цветовой спектр получает своеобразное членение в двух неродственных языках, на котором созданы «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф»;

3. Проведённый лингвистический анализ оттенков красного, жёлтого, синего, зелёного, карего, золотистого и иных цветов даёт возможность судить о культуре двух обществ: тюркского и европейского. Имена прилагательные и некоторые другие части речи с цветообозначением служат одной из важных характеристик морально-нравственного облика литературных героев, описанных «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф».

4. Цвет одежды, как их форма, раскрой или конструирование в языке и литературе идентично указывают на географию распространения, параллельно раскрывая менталитет нации. В процессе сравнительно-сопоставительного анализа становится очевидным, что в эпосах «Беовульф» и «Китаби-Деде Коркут» цвет одеяния играет определённую роль, так как он становится частью отражения национальных обычаев, обрядов и верований.

Апробация работы. Об основных результатах проводимого исследования регулярно докладывалось на заседаниях кафедры общего языкознания Бакинского славянского университета, вузовских, межвузовских, республиканских и международных конференциях. Кроме того, результаты исследования нашли отражение в 9 статьях.

Структура работы. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. Объём диссертационного исследования 147 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается актуальность темы, выявлены предмет и объект исследования, установлены основные методы, поставлена цель, для реализации которой дифференцировано несколько задач.

В первой главе «Символика цветообозначения как фрагмент языковой картины мира», прежде всего, было указано на характерные особенности первичных и вторичных значений строения лексико-семантического поля цвета (ЛСП) в разных языках. Выяснено, что ЛСП принадлежит к одному из наиболее развитых и обширных слоев лексики, имеющего тенденцию к постоянным преобразованиям и развитию, основанных как на изменениях количественного и качественного состава его периферийных единиц, так и на семантическом развитии его элементов. Всё цветовое многообразие мира представлено в азербайджанском и древнеанглийском языках некоторыми дискретными формами. Среди них выделяется определённое число цветообозначений, которые составляют ядро лексикона данной языковой общности и его периферии. На конкретных примерах, взятых из текста памятников Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф», было выделено определённое количество цветов и их оттенков, которые составляют как ядро, так и периферию.

В первом разделе главы «Общая характеристика лексико-семантического поля цвета» в целях унификации основных понятий дано наиболее обобщённое определение семантического поля и одновременно с тем оно разложено на отдельные элементы, которые в теории современного языкознания всегда оказываются связанными с определённым кругом близких по значению понятий. На примере названных литературных памятников показано, что лексико-семантическое поле цвета принадлежит к одному из наиболее развитых и обширных слоев азербайджанской и европейской лексики. В свою очередь цветное многообразие – это фрагмент языковой картины мира, представленной дискретными формами. В тюркском и древнеанглийском языках мы выделили определённое число прилагательных цвета, составляющих ядро лексикона и его периферию в конкретный временной период.

Показательно, что в этих языках выделен единый класс односоставных производных названий цвета в согласии с их денотативно-номинативными особенностями. Это цветообозначения, образованные от наименования предмета – флоры, фауны, строительного материала и т.д. Но внутри этого класса также выделены подгруппы односоставных прилагательных цвета. Причём, это подтверждено такими классами и подгруппами, которые характеризуются большим и разветвлённым спектром цветов. В настоящем

разделе работы они рассмотрены с позиции структуры и с точки зрения лексико-семантической, то есть денотаты которых имеют характерную окраску. По этому признаку, собственно, мы судим не только о главных цветах, но и дополнительных оттенках.

Эта часть вступительного раздела диссертации ставит своей целью исследование гаммы цветов в горизонтальном срезе (структура и семантика). Следующая (вертикальный срез) устанавливает объём и границы цветового поля. Установлено, что слова с цветовым наименованием обладают заметной денотативной неопределенностью. Это естественно: ведь мир цвета, наши цветоощущения непрерывны, а названия цвета – дискретны. Каждое из них «покрывает» целое поле цветоощущений. Совершенно очевидно, что для определения денотативного значения в работе необходимо было выбрать определённый стандартизированный метод представления денотатов. В качестве такого метода нами было избрано множество цветовых образцов-оттенков.

Таким образом, было подытожено, что в силу природной нечёткости объёма цветового поля по своим физическим параметрам, оно, а также его границы в языкознании с трудом подлежат конкретизации. Следовательно, одно и то же поле цвета в зависимости от основного признака в теории получает различное членение. Оно по своим объективным языковым параметрам всегда связано с базовым, то есть ядерным словом, но в литературе нередко характеризуется ещё и сопутствующими оттенками, смысл которых ратифицируется исключительно в контексте.

На протяжении всего дальнейшего хода работы обстоятельно показано, что в двух памятниках цвета и гамма его оттенков, как правило, получают образно-символическое значение. Однако прежде чем утвердить этот факт, следовало чётко определиться с главными терминологическими понятиями, потому что ими нам предстояло оперировать во всех последующих разделах двух глав исследования.

Итак, установлено: поле цвета имеет центр и периферию. Центр, по наблюдению учёных, - это наиболее употребительные слова. Некоторые лингвисты базовый цвет называют спектральным. Приведены и обобщены мнения некоторых учёных по настоящему вопросу. Среди них наиболее приемлемым представляется предположение Л.М.Грановской о том, что есть круг «основных

спектральных цветов, отличающихся однообразием сочетаний и входящих в традиционные поэтические формулы»¹.

Подмечено, что чаще всего такие цвета многозначны, потому и наиболее абстрактны; они отдалены от ядра и соответственно приближены к периферии. Периферия же, в свою очередь, представляет собой окружение, в котором слова конкретны, иногда приближаются к терминам, следовательно, однозначны, менее употребительны в речи или художественной литературе. Лексические единицы, тяготеющие к периферии, как правило, членятся произвольно, поэтому семантическое поле цвета в одном языке может заметно отличаться от другого. В нашем случае слова из двух памятников, созданных на разных (к тому же неродственных языках), тем более существенно отличаются друг от друга. Кроме того, к периферии в свою очередь относятся цветовые наименования, которые имеют индивидуальную стилистическую окраску.

Ключевая задача второго раздела первой главы “*Классификация цветовых оттенков*” – классифицировать цветовые оттенки. Классификация выполнена на нескольких уровнях. Особенностью дифференциации цветов и его оттенков непосредственно в памятниках является указание, как на общие точки соприкосновения, так и разницу в употреблении.

а) Простые наименования, включающие в себя качественные прилагательные, как-то: Ağ, qara, sarı, qırmızı, yaşıl; white, black, yellow, red, green.

б) Прилагательные с суффиксами, обозначающими различную степень интенсивности цвета (от слабой: ağımtıl, köyümtül, sarımtıl, yaşımtıl, reddish, bluish, yellowish, yellowy, blackish, reddy, greenish – до более сильной (sapsarı, qırqırmızı, qarqara; в памятнике «Беовульф» соответствующие лексемы не наблюдаются).

в) По аналогичной схеме расклассифицированы относительные прилагательные, но степень интенсивности цвета, как правило, осложнена метафоризацией: külü, mavi, səmavi; sandy, fair. Отмечено, что метафорические переносы – это один из наиболее продуктивных способов формирования новых цветовых значений и их оттенков.

¹ Грановская Л.М. Цветообозначения в истории русской лексики // В книге: Русская историческая лексикология. М.: Наука, 1968, с. 83-95.

Номинативная метафора, используемая для обозначения явления или свойства, может утрачиваться в процессе закрепления данного названия.

г) Значение цвета может быть выражено сложным наименованием, в составе которого один из компонентов является ведущим обозначением цвета, а второй (не цветовой) вносит дополнительные оттенки в обозначение признака. Например: *tünd-yaşıl, açıq qırmızı, zilqara, açıq qəhvəyi, parlaq yaşıl; dark-green, light red, dark-black, light brown, bright yellow.*

Отдельную группу составляют цветообозначения, в которых главный признак проявляется на основе метонимического переноса слов. («white» - white city). В «Китаби-Деде Коркут» не находят своего отражения.

В процессе классификации было симптоматично учтено, что некоторые цвета имеют сложную семантическую структуру. Иерархия чёрного цвета в двух памятниках (в «Китаби-Деде Коркут» - в особенности) являет собой более сложную систему иерархий, по сравнению с «синим» и «голубым». И потому неправомерно было смешивать чёрный и серый цвета, синий и голубой. (По аналогии: *qırmızı-çəhrai; red-pink*). Или идентифицировать по степени яркости: *yaşıl – parlaq yaşıl* и т.д.

Иногда в двух памятниках наблюдается такая картина, при которой лексический «недостаток» цветового фрагмента языковой картины мира компенсируется богатым словообразовательным аппаратом. Этот аппарат включает в себя ряд сложных прилагательных, выражающих оттенки разных цветов (например, *bright-red, light-brown, very light-brown* и многие другие). В классификационную систему также отнесены дифференцирующие признаки цветов в связи с выделением в них морфологических или синтаксических средств соответственно.

Так, к морфологическим средствам отнесён суффиксальный способ словообразования (например, *grizzly, grizzle, bluefin tuna*). Синтаксический, как один из продуктивных путей создания двусоставных прилагательных, типа *orange-red, indanthrene, navy blue, blood char or vinasse cinder, black as the ace of spades as* (то есть содержащий *уголь*), *ashy-gray*. и т.д. Существование перечисленных средств новообразований увеличивает возможности выражения различных цветов в несколько раз.

В заключение первой главы указаны процессы, при которых происходит дифференциация цветов в зависимости от степени их синонимичности. В одном случае возникают и закрепляются в литературном языке новые оттенки слов: “cherry”, “ruby”, “ruddy”, “purple”, “crimson”, “scarlet” и др. В азербайджанском языке: *albalı gənqi, tünd qırmızı, yaqut rəngi, çəhraı*. В другом – происходит расширение спектры значений слов цветообозначений. В основном это происходит за счёт развития вторичных и переносных значений. Например: «green» – covering by greenery, unripe, green-man в значении inexperienced person и т.д. *sütül* и *kal* в своём афористическом значении употребляются как незрелый плод, то есть молодой, зелёный (неоперившийся юнец). Однако эти лексемы, строго говоря, цветообозначениями не являются.

Во второй главе – **«Специфика значений прилагательных цвета в литературных памятниках (на примере эпосов «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф»)** дан сравнительно-сопоставительный анализ чёрного и белого цветов с характерными тёмными и светлыми оттенками. Проведена чёткая линия между этими цветами; параллельно указаны оттенки этих цветов. Выделены «светлый», «белоснежный», «бело-голубой»; «серый», «тёмный» и «бледный» и некоторые другие соответственно. На отдельных примерах, взятых из текста произведений, было показано функционирование главных цветов и разных оттенков черного и белого как в прямом номинативном, так и переносном значениях.

В первом разделе второй главы *«Чёрный и белый цвета в огузском и англосаксонском эпосах»* проанализированы чёрный и белый цвета в огузском и англосаксонском эпосах. Они охарактеризованы со специфическими тёмными и светлыми оттенками. Эти цвета в эпосах имеют сакральную оценку: в одеянии, украшении жилищ, в государственных символах. Прежде всего указано на объединяющие характерологические признаки этих цветов. В обоих эпосах они чаще всего сопровождают различные героико-фантастические подвиги героев. По мысли народной, они повсеместно перенесены из ирреального мира легендарных сказаний на живую историческую почву. Цветовые гаммы этих цветов также отражают боевой дух былых времён, настроение древних людей, цвета жилищ, одежду народов тех времён. Кроме того, чёрный и белый цвет входят

в состав красочно-метафоричного описания природы, а также различных сценических проявлений.

Чёрный цвет в «Китаби-Деде Коркуд» самый многочисленный. Во-первых, он многократно встречается во всех песнях, входя в состав почти каждого ССЦ. Во-вторых, он повсеместно употребляется как в прямом, номинативном, так и переносном, символическом значениях. Чёрный цвет встречается в описании гор, шатров, животных, оружия и т.д. В-третьих, он находится в ряду таких же аналогичных объектов живой и неживой материи, как и в некоторых других летописях. В-четвёртых, он многократно используется в сновидениях героев, которые также, разумеется, имеют, символическое значение.

По сравнению с огузским памятником, в «Беовульфе» чёрный цвет упоминается косвенно. То есть, он не всегда сопровождается известием о печальном грядущем инциденте. Если в огузском эпосе чёрный цвет (за исключением окраса животных) практически всегда предвещает бедствие или смерть, то чёрный в «Беовульфе», напротив, является одним из священных цветов большинства богов и богинь.

По свидетельству Джека Трессинджера: «Черный цвет в европейских языках, преданиях и традициях – это противоречивый символ: не только смерти, греха, невежества, зла, но и зарождающейся жизни – тьмы материнского лона или земли, из которой прорастает семя. Поэтому чернота, тьма, мрак имеют отрицательное значение лишь в сопоставлении со светом, когда возникает необходимость выбора².

Это заявление целиком и полностью применимо к «Беовульфу». Одежаниям указанного цвета у мужчин и женщин равноправно поклонялись. Эта традиция сохранена в англосаксонском эпосе; она же, кстати сказать, особенно сильна в ритуалах средневекового немецкого и скандинавского язычества. Через древнегерманские летописные источники чёрный цвет проник и в англосаксонскую литературу, величайшим памятником которого и является «Беовульф».

Другой известный учёный Джордж Кларк, на мнение которого мы также сочли необходимым сослаться, обращает особое внимание на языковую дефиницию, с помощью которой в «Беовульфе» культивируются языческие формулы и суеверия. Последние прежде всего выходят за пределы описания бытовых и приобретают исключительно

² Трессинджер Джек. Словарь символов. М.: Фаир-пресс, 2001, с.168.

мистическое значение. Вера в приметы для средневековых людей становится доминирующей. Так, Кларк полагает, что чёрный цвет тела Гренделя не случаен. Он «ассоциируется с его злыми дела, также вершащимися только в темноте»³. Кроме того, говоря об истинном назначении символики чёрного цвета в «Беовульфе», мы не можем обойтись без указания на монотеистические верования как основу германских и норвежских языковых и литературных традиций. Выясняется, что именно в них чёрный цвет играл мистическую роль. Более того, наблюдается даже его параллель с Ветхим Заветом.

Во втором разделе «Оттеночные значения чёрного и белого цветов» выведены оттенки чёрного и белого цветов. В особенности много их в «Китаби-Деде Коркуд». По этой причине появляется возможность дифференцировать оттенки по цепочке значений. Например: «qara dağ» (черная гора) – большая, высокая гора; черный Дербент (Dəmir qaru Dərvəndəki qara dəmir qaruи qarub alan...) – большой Дербент. Иногда оттенки чёрного цвета выражают некоторое количество вражеской силы. Тогда аналогия может осуществляться метонимическим способом. Например: черное море – это большое море:

“Qazan aydır: Bəri gəlgil, arslanı oğul!

Qara dəñiz kibi yuqarıb gələn kafiriñ ləşkəridir”⁵.

Оттенки чёрного цвета в «Китаби-Деде Коркут» нередко носят эмоционально-экспрессивный характер. Это чёрным цветом обведённые женские глаза, что ещё больше подчёркивают их прелесть. Причём, чёрная кайма на глазах сопровождается, как правило, переживаниями, выражением отрицательных эмоций. В таких случаях в эпосе чаще всего следует ряд «предупредительных» эпитетов, выступающих в роли своеобразных сигнализаторов опорного слова с цветообозначением. А именно: «волнуется чёрная грудь», «прыгает бедное чёрное сердце», «чёрные глаза наполняются кровавыми слезами». Все эти выражения предвещают хлопоты или несчастье. Например:

“Dirşə xana qarşu vardı. Qaraq qaldırdı. Dirşə xanıñ yüzünə baqdı. Sağ ilən solına göz gəzdirdi, oğlancuğını görmədi. Qara bağırsıldı, dümyürəgi oynadı, qara qıyma gözləri qan-yaş doldı”⁶.

³ Clark, George. *Beowulf*. Boston: Twayne Publishers, 1990, p.53.

⁴ Kitabi-Dədə Qorqud. Əsl sadələşdirilmiş mətnlər. Öndər Nəşriyyat, Bakı, 2004, s. 150.

⁵ Там же, s. 155.

В свою очередь в «Беовульфе» оттенки чёрного цвета, с одной стороны, нередко свидетельствуют об определённой системе религиозных верований, с другой, - о выделении не столько эстетической, сколько мистической функции. Об этом, к примеру, пишет английский языковед Фабер Биррен. В частности, он указывает на следующий факт: «Древнее использование цвета отнюдь не позиционировало себя в качестве «вдохновляющей красоты», но, напротив, происхождение цвета надо искать в мистических представлениях». Это есть его «главное «функциональное применение в двух эпохах, индивидуально интерпретирующее жизнь и мир средневекового человека». По мнению Биррена, «наиболее значимыми в системе верований в этих памятниках являются чёрный и жёлтый цвета, а в огузском – ещё белый и красный»⁷.

Характерно, что антиномии этих цветов отличаются яркими стилистическими нюансами. Так, говоря о цветобозначении «черный» и основываясь на вышесказанном, мы пришли к выводу, что черный цвет имеет двустороннее коннотативное значение - отрицательное и положительное, но первое в двух эпохах превалирует над вторым.

Белый цвет и его оттенки в эпосе «Китаби-Деде-Коркут» передаётся посредством употребления двух разных слов на турецком языке. «В турецком лексиконе «Ак» означает белый, и этот цвет являлся распространенным в огузском обществе до обращения в ислам»⁸. Этот цвет используется 99 раз в «Книге...». Хайат предложил белый цвет в огузском памятнике считать «символом чистоты, непорочности, с одной стороны, почтенного возраста – с другой»⁹. Бахлул Абдулла считает его вообще изначальным («все другие цвета изначально происходят от белого).

Например, белобородый отец и белые волосы матерей обозначают пожилых людей. Белый шатер символизирует удачу; в него входили те, кто имел сына. Белые брови Байандур-Хана свидетельствуют о его житейской многоопытности. Он же провожает за руку до

⁶ Kitabi-Dədə Qorqud. Əsl sadələşdirilmiş mətnlər. Öndər Nəşriyyat, Bakı, 2004, c. 64.

⁷ Birren, Faber. The Symbolism of Color. New Jersey: Citadel Press, 1996.

⁸ Там же, с.51.

⁹ Heyet C. Nevruz ve Renkler: Turklerin Tarihinde Renklerin Yen. Ankara: AKM Yayinlari, 1996, s.56.

своего шатра невесту Уруза, одетую в белое платье. Уруз заслуживает взять в жёны девственницу (белизна – это цвет чистоты и непорочности) благодаря проявленному героизму. Таким образом, нами был сделан вывод, что белый цвет в «Книге...» прежде всего, отображает гендерные отношения в мусульманском средневековом обществе вообще, в настоящем памятнике, в частности.

Напротив, белый цвет и его оттенки в «Беовульфе» нередко связаны с государственной деятельностью, (в сочетании с жёлтым он к тому же может дополнительно означать проявление великодушия и милосердия). Если в современной политике и международных отношениях белый флаг всегда выставляется в качестве призыва к примирению сторон или служит сигналом о поражении, то в «Беовульфе», впрочем, как и в «Книге...», этот цвет флага, символизирует победу. Белознаменные огузы всегда побеждали в боях. В тюркских государствах белое знамя олицетворяло свободу и независимость. Та же идея прослеживается и в англосаксонском памятнике. Поэтому в «Беовульфе» знамя белого цвета высоко ценилось как в процессе произнесения клятвы, так и во время сражений. Но есть и существенное отличие. В «Беовульфе» белые облака или белый туман – предвестники добрых перемен, но снег и мороз, как и положено, неизменно связаны с холодом, и поэтому здесь они олицетворяют тёмные силы. Кроме того, в «Беовульфе», по сравнению с «Китаби-Деде-Коркут», синий или голубой цвета сочетаются с белым. В этом случае в англосаксонском эпосе эмоциональный порыв может быть смягчён до конфликта или протеста, который при известных обстоятельствах может быть успешно улажен.

Белый цвет в сочетании с синим (или голубым) в «Беовульфе» в определённой степени снижает экспрессию, накал страстей, «усмиряет бурю» в людских душах и т.п. Подтверждением служит и такой факт: у англосаксонских народов желтый цвет является символом ненависти; он же в сочетании с белым вновь оказывается на стороне погашения конфликта, либо своеобразного метонимического переноса действия в иную эмоциональную среду. Так, в последнем случае он чаще всего в англосаксонском памятнике представляет собой олицетворение названиям птиц или их пения.

Следовательно, искомая сочетаемость цветовых оттенков в двух эпосах имеет очень большую сферу своего употребления, нередко используется в своём прямом значении, определяя цвет окружающих

предметов: растений, животных, цвет тканей, одежды. Кроме того, белый цвет в сочетании с некоторыми вышеуказанными светлыми оттенками в «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульфе» представлен во внешности людей. Это цвет кожи, волос и т.д.

В целом и общем во второй главе теоретического материала заметно меньше, потому что главное внимание сосредоточено на сравнительно-сопоставительном анализе указанных цветов в двух памятниках. Выяснено, что в англосаксонском эпосе цвет почти всегда выполняет определённую роль. Чёрный и белый цвета со своими оттенками не только представляют собой антонимы, то есть полярные противоположности. Они в системе наших доказательств на примере «Китаби-Деде Коркуд» и «Беовульфа» маркированы светлыми и тёмными оттенками, включающими в себя такие, как серый, тёмно-коричневый, светло-серый, светло-коричневый и т.д. К тому же парадигма белого и чёрного цветов в количественном отношении так же широка и разнообразна, как и в лексико-семантическом.

Третья глава **«Семиотика не антонимичных цветов в эпосах «Китаби-деде Коркуд» и «Беовульф»** состоит из двух разделов.

В первом разделе «Спектр красного и сине-зелёного цветов в эпосах» дан спектр красного и сине-зелёного цветов в эпосах. Представлены все остальные цвета, которые находят своё отражение в «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульфе». Это красный, жёлтый, синий, зелёный и ряд оттеночных значений. Выделены те цвета, которые являются приоритетными, во-первых, в количественном отношении в одном из памятников. Во-вторых, показана их сочетаемость с разными частями речи, а фактор редкой или частой употребительности связан с портретной характеристикой личности, фактами и явлениями живой истории, описанной в данных летописях.

Цветовая картина тем более становится ясной и достоверной в тех случаях, если в целях сравнения добавить факты носителей и других языков. Становится ясным, что в тюркском и англосаксонском памятниках названные цвета ощущаются именно как светлые цвета, тогда как красный - своего рода пограничный. Он не осознаётся ни как «светлый», ни как «тёмный».

Следовательно, тёмные тона полярно отъединены от «цветной гаммы», в которую нами были включены красный, синий и алый цвета. Например, при рассмотрении слова *красный* было отмечено, что в сознании носителей тюркского (азербайджанского) языка в

«Китаби-Деде Коркут» он чаще связан с отрицательной коннотацией (пролитая кровь), тогда как в «Беовульфе» он отражается как насыщенный, теплый и яркий цвет, и соответственно отражает эти факты в толковании.

Таким образом, приходим к выводу, что красный, синий, голубой и другие яркие цвета без оттенков и полутонов являются объектами или предметами с «фиксированным цветом». Такая картина наблюдается не только в тюркском (азербайджанском) и древнеанглийском, но и в других индоевропейских языках. И примечательно, что фиксированный цвет в теории цветообозначений может быть идентифицирован по разным частям речи. Иными словами, на примере тех цветов, которые вошли в данный раздел работы, наблюдается явление, идентичное субстантивации.

Заключительный раздел диссертации «Сравнительно-сопоставительный анализ жёлтого цвета в эпосах» посвящён сравнительно-сопоставительному анализу только жёлтого цвета в двух эпосах. Он оказывается также широкоупотребительным и имеет разновидности в форме золотого и золотистого цветов. Например, воротник (или ожерелье) золотого цвета, который Уилзоу дарит Беовульфу, является символом уз и лояльности между ее народом и Беовульфом. Статус золотого воротника как символический объект усиливается, когда мы узнаем из эпоса, что Хродгар погиб в бою, нося на шее этот воротник (золотое ожерелье), являющийся символом идеи родства и непрерывности.

В эпосе «Китаби-Деде Коркут» жёлтый цвет также специфичен. Как отмечал Орхан Саик, «желтый цвет здесь, как правило, символизирует просветление, яркость и свет, чаще предвещая благоприятные события»¹⁰. Эти «солнечные цвета», в состав которых, как выясняется по тексту «Беовульфа», входят белые, жёлтые, золотистые и собственно солнечные, нередко ассоциируются с драгоценными камнями. И это совпадает с определением Джека Трессинджера, который в «Словаре символов» пишет, что эти цвета также «могут символизировать бронзу, золото и т.д.»¹¹.

¹⁰ Gokuyay, Orhan Saik. *Dedem Korkutun Kitabı*. Istanbul: MEB Yayinlari, 2000, s.113.

¹¹ Трессинджер Джек. *Словарь символов*. М.: Фаир-пресс, 2001, с.156.

В «Беовульфе», жёлтый цвет символизирует деятельность, великодушие, милосердие. Это, как видим, близко к первому значению, но не тождественно ему. Квантитативный (количественный) анализ показывает, что жёлтый цвет чаще других встречается в эпосе «Беовульф». Причём, его значение, отличное от золотистого, происходит от друидов, которые считаются предками английского героического общества, выходцем которого является сам герой Беовульф.

Многие воины в «Беовульфе» носят золотые одежды. Во-первых, этот цвет символизирует их доблесть и яркость в боях. Во-вторых, это цвет святости. Воины верили, что оружие жёлтого (в их представлении, солнечного) цвета поможет одержать победу над врагами и в битве с монстром, в частности.

В «Китаби-Деде-Коркут» нет такого пристального внимания к воинской славе, непосредственно приуроченного к жёлтому цвету. Мы предположили, что это связано с чётким противопоставлением чёрного и белого цветов, которое не играет принципиальной роли в «Беовульфе». В огузском эпосе очень много драматичных эпизодов. Здесь не одно центральное («как в «Беовульфе») сражение, а несколько, которые составляют смысл каждой песни. Поэтому и присутствие чёрного цвета в противовес жёлтому вполне оправдано. Последний используется здесь как часть определённой системы убеждений. Тем не менее, жёлтый цвет в «Книге» нередко употребляется в качестве символа золота; он похож на дворец Ульгения, который расшит золотом. Этот цвет используется в интерьере и при описании палатки Огуза: роскошный шатер с золотым отливом.

Употребление жёлтого цвета в двух эпосах объяснено и с физической точки зрения. Существо дела заключается в том, что по своим физическим параметрам спектр жёлтого цвета оптически возникает из двух других: зелёного и красного. Им в природе сопровождается всё живое: солнце земля, пламя. Современные учёные доказывают, что в восприятии людей разных языков, культур и этносов – красному, синему, зелёному и другим цветам по физическим параметрам соответствуют разные длины волн. И только жёлтый цвет практически везде, у всех народов и во всех языках является чёткой и неизменной константой. В связи с этим представление о жёлтом цвете может варьироваться в зависимости от времени года.

Символика жёлтого цвета в «Беовульфе» в основном носит биополярное назначение (любовь – ненависть), а также совершенно

независимые друг от друга и обстоятельствами не мотивированные понятия (ядро или зоологические термины). Но ярче всего жёлтый и золотистый цвета реализованы в одеянии мужчин и женщин, а также при перечислении оружия тех времён. Оттенком жёлтого цвета в «Беовульфе» являются золотые жемчуга и подсвечники. Они имели ритуальное значение: когда людей хоронили, то вместе с ними в гроб опускали эти предметы.

В «Книге...» жёлтый цвет, напротив, во-первых, строго маркирован, во-вторых, не символизирует просветление, яркость, горение, светоч (светоч науки) свет и т.п. Он носит тёмные оттенки и является символом засухи, голода и злодейства¹². Очень часто этот цвет используется в женском одеянии.

В завершении диссертации был проведён количественный анализ имён прилагательных с цветообозначением в эпосах «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульфе». В «Беовульфе» зафиксировано некоторое количество существительных, обозначающих различные предметы и явления, которые во вторичном номинативном значении выражают понятие цвета, характеризующее данный объект. Особенность данной группы слов цветообозначений состоит в том, что эти существительные не образуют простых производных прилагательных цвета ни суффиксальным способом, ни путем конверсии. Они формируют составные прилагательные цветообозначения, конкретизируя цветовой оттенок прилагательных цвета «red», «pink», «blue» и других путем указания на конкретный носитель цветового тона. Например: *caruncine – caruncine orange – red – yellow*; *apricot – apricot-coloured*; *cherry – cherry crimson coloured*; *dahlia – dahlia purple – carmine*; *flesh – flesh coloured – pink – red* и другие. Всего в «Беовульфе» было выявлено около 20-ти существительных, обозначающих какой-либо предмет действительности в своём первичном номинативном значении и определённый цветовой оттенок, характерный для данного объекта во вторичном номинативном значении и способный образовывать сложные прилагательные.

Далее, прилагательные «aǵ», «qaǵa» в «Китаби-Деде Коркут» и «white», «black» в «Беовульфе» соответственно обладают хорошо развитой системой вторичных значений. А именно:

¹² Abdulla Bəhlul. «Kitabi-Dədə Qorqud da rəng simvolikası». Bakı: Qaşıoqlu, 2004, s. 102.

1. В системе вторичных значений слов «qага» и «black» выявлены как общие, так и специфичные для азербайджанского и английского языков значения:

А) У прилагательного «black» зафиксировано на три вторичных номинативных значения больше, чем в азербайджанском (значения «грязный»; «относящийся к низшим слоям средневекового общества», «предназначенный для служебных нужд»). В «Китаби-Деде Коркут» три общих вторичных значения прилагательного «ağ». Это выделенные нами оттенки «тёмный, глубокий». Причём, в «Беовульфе» - это «относящийся к негроидной расе», а в огузском памятнике – «одетый в чёрное». Последнее из перечисленных значений часто в контексте двух эпосов формирует в сочетании с именем существительным символически отрицательный образ.

Б) В двух эпосах зафиксировано употребление прилагательных «qага» и «black» в двух частично совпадающих переносных значениях: в английском – «низкий», соответствующий слову «коварный». И в азербайджанском языке – «мрачный, безрадостный», соответствующий таким словам, как «тяжёлый, губительный». Эти прилагательные имеют достаточно высокую частотность в исследованных текстах.

2. У прилагательных, обозначающих белый цвет в обоих языках, наблюдается практически полное совпадение вторичных значений:

а) В «Китаби-Деде Коркут» прилагательное «ağ» характеризуется весьма развитой системой значений. Из зарегистрированных вторичных значений они совпали в обоих языках, различаясь лишь по отдельным вариантам значений. В древнеанглийском языке зафиксированы два дополнительных значения прилагательного «white» – «покрытый снегом», но значительно больше (двенадцать) – «снежный» в значении «светлый, ясный». В азербайджанском языке, помимо указанных вторичных значений (кроме не обнаруженных «покрытых снегом») - «ağ» в значении «светлый» имеет дополнительный оттенок – «яркий».

б) Наибольшую частотность из вторичных значений прилагательного «ağ» и «white» имеют значения: «светлый», «светлокожий, бледный» в обоих языках. Но в «Беовульфе» четыре раза встречается значение «снежный, покрытый снегом», а в «Китаби-Деде Коркут» девятнадцать раз значение «седой», «седобородый», то есть «агсаккал». Правда, «седина», как и вышеупомянутый «румянец» в

«Беовульф», указывает на один из оттенков серого цвета опосредованно, цветообозначением не являясь.

в) Следует отметить тот факт, что прилагательное «white» и «ağ» во вторичном номинативном значении «светлокожий» в обоих языках имеет оценочную сему в структуре своего значения. Причём в зависимости от контекста эта оценка может быть или положительной, или отрицательной. В «Китаби-Деде Коркут» румяный, белый, в основном относящихся к цвету женских щёк – положительная коннотативная оценка. Но в «Беовульф» «Он стал весь белый, как мел» (“...the white cheek and I dry my lips”) – отрицательная оценка. Или: «Soft dimpled hands, white neck» - положительный оценочный компонент в значении прилагательного.

г) В «Беовульф» зафиксированы некоторые примеры фразеологически связанных сочетаний с прилагательным «white King», («Белый король»), «white world» («Белый свет»), «white verse» и «white lamb» («Белый ягнёнок»).

д) Частичное совпадение вторичных значений у прилагательного, обозначающего серый цвет, отмечено в ходе анализа языка двух эпосов. Прилагательное «серый» представлено в рассмотренных текстах в одном совпадающем вторичном значении - «пасмурный, неяркий», а в древнеанглийском языке есть ещё одно дополнительное вторичное номинативное значение – «седой».

Таким образом, по результатам нашего анализа, прилагательное «серый» (boz) и «grey» в «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф» соответственно в квантитативном и лексико-семантическом отношении обладает менее развитой системой вторичных номинативных значений, по сравнению со словами “black” и “white” (“ağ” и “qara”). Данный факт является причиной его меньшей частотности в двух эпосах. В свою очередь основная причина большей встречаемости слов *black* и *white* (“ağ” и “qara”), состоит в большей представленности белого цвета в природе и его повышенной частотности при описании зимнего пейзажа (в английских источниках).

Наконец, самыми малочисленными в двух эпосах оказались цвета – жёлтый и синий; 14 и 7 в «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф» соответственно.

В заключении подведены итоги исследования, обобщаются основные положения диссертации и намечаются перспективы дальнейших изысканий по настоящей теме.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях:

1. Этимологическое значение цветов в эпосе «Беовульф» / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, 2013, s. 287-288.

2. Использование цветообозначений белый, черный и серый в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // АМЕА, Bakı Slavyan Universiteti. “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri”. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş III Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı, 2012, s.75-78.

3. The lesson plans of methods and strategies of literary analyzes in epic Beowulf // Azərbaycan Dillər Universiteti. Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. V Respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, 2012, s. 353-356.

4. Значение некоторых цветообозначений в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // BSU. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2013, № 1, s. 61-64.

5. Цветообозначения красный и желтый в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // ADU. Elmi Xəbərlər. Bakı, 2013, №1, s. 83-86.

6. Сравнительная характеристика цветообозначений в эпосах «Китаби-Деде Коркут» и Беовульф» // Полтавский национальный педагогический университет им. В.Г.Короленко. «Филологические Науки», «Сборник Научных Трудов», Вып. 13, Полтава, 2013, с. 94-101.

7. Сравнительный анализ цветообозначений в эпосе «Беовульф» / АМЕА, BSU. “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri”. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı, 2013, s. 72-75.

8. Символическое значение цветообозначения «синий» в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // АМЕА М. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. № 5. Bakı, 2014, s. 57-62.

9. Оттенки цветов в системе лингвистических и литературных ассоциаций в эпосе «Беовульф» // Bakı Dövlət Universiteti. Dil və ədəbiyyat, №3 (95). Bakı, 2015, s. 60-62.

10. Сравнительно-символический анализ «желтого» и «золотого» цветов в эпосах «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф» // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar bölməsi. №1, s. 19-24.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

KÖNÜL SİYAVUŞ qızı MUSTAFAYEVA

**“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” VƏ “BEOVULF” EPOSLARININ
SEMANTİK STRUKTURU VƏ RƏNG BİLDİRƏN
SÖZLƏRİN SİMVOLİK MƏNASI**

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin
Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Eldar Rizvan oğlu PİRİYEV

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Sevinc Abbasqulu qızı MƏHƏRRƏMOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Arif Rza oğlu HÜSEYNOV

Aparıcı təşkilat: AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun
Nəzəri dilçilik və Tətbiqi dilçilik şöbələri

Müdafiə “___” iyun 2018-ci il saat ____-da Bakı Slavyan Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 33.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” may 2018-ci il tarixində göndərilmişdir.

**D.02.071 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi**

filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor **N.Ş.MƏMMƏDOV**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” – oğuz və anqlosakson abidələri – orta əsr qəhrəmanlıq dastanlarıdır. Azərbaycanlı alimlər əsərlərində “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun linqvistik və etnik cəhətdən türk xalqlarının həyatı, məişəti və adət-ənənələri ilə sıx əlaqədar olduğunu təfəsilatı ilə qeyd etmişdirlər. Dastanın mətni onların zəngin tarixi keçmişinin həqiqi və etibarlı bir əksidir. “Kitabi-Dədə Qorqud” orta əsrlər xalq poetik yaradıcılığının unikal bir toplusu kimi milli mədəniyyətin əbədi abidəsidir.

Anqlosakson eposu “Beovulf” orta əsrlərin Avropa qəhrəmanlıq hadisələrini əks etdirən və günümüzdə qədər gəlib çatan yeganə böyük epik əsərdir. O, bütpərəstlik dövrünə aid qədim alman rəvayətləri əsasında yaranmışdır. Həmin dövrdə yaşayan insanların əxlaqi və etik baxışları haqqında fikir söyləmək üçün dilşünas və ədəbiyyatşünaslara kömək edən məhz hərbi hadisələr olmuşdur.

Bu abidələrdə rəng adları mühüm rol oynayır. Onlar abidələrdə xaotik şəkildə səpələnmiş, əksinə, müəyyən bir qaydaya, bütövlüyə və təmliyə malik bir sistemə tabe olurlar. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarında rəng semantik sahəsinin hər bir elementi, bir qayda olaraq, mərkəzin periferiyaya yaxınlıq dərəcəsini və müəyyən bir anlayışın simvollaşdığını göstərərək yanındakılara qoşulur, onlarla birləşir.

Tədqiqat mövzusu günümüzdə üç əsas səbəbdən aktualdır. *Birincisi*, o, koqnitiv dilçiliyin və onun dil və düşüncə, dil və mədəniyyət kimi tərkib hissələrinin geniş miqyaslı probleminin bir hissəsidir. *İkincisi*, rəng bildirən sözlərin xüsusiyyətləri dövrün rəmzləri, bu abidələrdə təsvir olunan hadisələr fonunda simvolik işarə obrazlarıdır. *Üçüncüsü*, təhlil üçün seçilən leksemlər türk və Hind-Avropa xalqlarının adət və ənənələrini xarakterizə edir. Materialın müqayisəli aspektdə nisbətən az araşdırılması mövzunun vacibliyini və əhəmiyyətini müəyyən edir.

Tədqiqatın obyektı. Hazırkı tədqiqat Azərbaycan və qədim ingilis dilində yazılmış iki abidə (“Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposları) ilə məhdudlaşır. **Tədqiqatın predmeti.** Tədqiqatın predmeti rəng bildirən sistem və həmin sistemin “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf”da əks etdirilməsidir.

Mövzunun işlənilmə dərəcəsi. Dilçilik elmində müəyyən sayda ədəbiyyat dünyasının dil mənzərəsinin fraqmentlərindən biri kimi rəng simvollarının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bununla yanaşı, bu problemlə bağlı

bir sıra əsas məsələlər hələ də öyrənilməmiş qalır və canlı elmi müzakirələrin mövzunu təşkil edir. Bu məqsədlə A.Potebni, M.Deribre, F.Petruşevski, A.Vasilyeviç, Y.Karaulov, V.Şarovun əsərlərini qeyd etmək olar.

Adları çəkilən tədqiqatçıların əsərlərinin xüsusiyyətləri eyni zamanda müxtəlif bilik sahələrinə aid olan, yəni dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik və psixologiya kimi elmlərin kəsişməsində yerləşən rəng bildirən sifətlərin təhlilini təşkil edir. Müasir rus dilçiliyində N.Baxilina, V.Romanenko, J.Normanskaya, V.Moskoviç, N.Pelevin, V.Yurik və başqa tədqiqatçıların araşdırmaları mövcuddur. Həmin tədqiqatlarda rəng bildirən sözlər bir-birinə çox yaxın olan elm sahələrindən heç bir material cəlb edilmədən, yalnız rus və ya hind-Avropa dilinin nümunəsində nəzərdən keçirilmişdir.

Rəng bildirən söz və ifadələr X.O.İsazadənin dissertasiyasında qohum olmayan dillərin materialları əsasında araşdırılmışdır. Azərbaycan dilində rəng adları G.Cəfərovun monoqrafiyasında təsvir edilmişdir. Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə rəng bildirən sözlərlə L.M.Qranovskaya rus dilinin nümunəsində məşğul olmuşdur; Q.İ.Şipulina S.Yeseninin poeziyasında rəng adlarının canlı təsvirini təqdim etmişdir.

Bu mövzunun müəyyən aspektləri azərbaycanlı alimlərin tədqiqat obyekti olmuşdur. Bunların arasında B.Abdulla, F.Bayat, F.Cəlilov, S.Cəmşidov, F.Əzizov, R.Kamalı misal göstərmək olar. Türk tədqiqatçılarından isə A.Nuretdin, O.Qobanoğlu, R.Cens, O.Qökay, J.Heyat, O.Bahaetdin və başqalarının adlarını qeyd etmək olar.

Bizim seçdiyimiz mövzunun linqvistik aspekti əsasən Qərbi Avropa dilçilərindən G.Herne, R.Kate, M.Hill, R.Friedriçsenin əsərlərində təqdim edilir. İngilis dilində rəng adlarına B.Berlinin, P.Kayın “Basic color terms: Their universality and evolution”, “Chapanis A. Color names for color space” tədqiqatları həsr olunmuşdur. Ancaq sadalanan alimlərin əsərlərində ədəbi xarakterli əyani materiallara az rast gəlinir. Lakin məhz bu, hazırkı dissertasiyanın istinadgahıdır.

Məsələn, türk alimi Hülya Taflının “Number, Color And Animal Mysticism In Beowulf and The Book of Dedem Korkut” adlı məqaləsi böyük maraq doğurur. Bu problemə xüsusi töhfə Bəhlul Abdullanın “Kitabi-Dədə Qorqud”da rəng simvolu” monoqrafiyası vermişdir. Onun monoqrafiyasının bəzi hissələri eposda bu və ya digər rəngin şərh üçün başlanğıc nöqtəsi olmuşdur. Təqdim olunan dissertasiyada adları qeyd olunan müəlliflərin kitablarında göstərilən bəzi hipotezlərə istinad edilir, onlar sözügedən hər iki ədəbi abidədəki rəng bildirən sözlərin linqvistik təhlilinin məqsəd və vəzifələrinə tabe etdirilir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat kontrast-komponent, kontekstual-semantik, transformasiya və statistik analiz metodları ilə zəruri birləşmədə istifadə edilən opozisiya təhlili metoduna əsaslanır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi “Beovulf” və “Kitabi-Dədə Qorqud”un – iki eposun materialları əsasında çalarlardan asılı olaraq rəng bildirən sözlərin bütün sistemini fərqləndirməyə çalışmaqdır. Rəng adlarının spektri sinxron kəsik şəkildə təhlil edilir və sifətlərin üstünlük təşkil etdiyi müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözləri özündə birləşdirir.

Tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq qarşıya konkret vəzifələr qoyulmuşdur:

- hər iki eposda rəngləri ifadə edən söz və söz birləşmələrini tam surətdə seçib ayırmaq;

- “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarının materialları əsasında çoxsaylı çalarlara malik bütün rənglərin müqayisəli təhlilini aparmaq;

- sözügedən abidələrdə rənglərin məcazi mənaları ilə konnotativ (üslubi) mənalarının necə əlaqələndiyini müəyyənləşdirmək;

- rəng spektrinin hansı hissələrinin sifətlərin həqiqi və məcazi mənalarında təsvir olunduğunu təyin etmək;

- Azərbaycan və qədim ingilis dillərində rənglərin semantik sahəsinin həddləri daxilində əlaqə və münasibətləri aşkar edərək onun sərhədlərini müəyyən etmək;

- müxtəlif rəng bildirən sözlərin dil əlaqələrində bir-birinə qarşılıqlı təsirini nəzərdən keçirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi iki dilin rəng adlarının sistemində oxşar və fərqli cəhətlərin kifayət qədər öyrənilməməsi ilə müəyyən edilir. Abidələrdə mövcud olan bütün rənglər kompleks şəkildə təqdim olunur. Abidələrin materialları əsasında rəng bildirən sözlərin kvantitativ təhlili həyata keçirilmişdir. Onun nəticələri leksik təbəqənin tez-tez işlənməsini kəmiyyət baxımından müqayisə etməyə və qarşılaşdırmağa imkan verir, bu isə tədqiqatın yeniliyini bir daha təsdiqləyir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti, ilk növbədə, onunla müəyyən olunur ki, tədqiqat işində orta əsr abidələrinin nümunəsində Azərbaycan və ingilis dillərinin sistemində rəng bildirən söz və söz birləşmələri, inkişafın müəyyən mərhələsində onların əlaqələri təhlil olunur. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarında müxtəlif rənglərin işlənilməsi ilə birbaşa bağlı olan konsepsiyaların terminologiyası fərqləndirilir.

Leksikoqrafik mənbələr tədqiqata mühüm töhfə vermişdir (“Толковый словарь русского языка под редакцией Ожегова”, Джек Трессидер “Словарь символов”; “Русско-азербайджанский словарь”; “Азербайджанско-русский словарь”; “Dədə Qorqud Kitabı. Ensiklopedik lüğət” və s.). Tədqiqatın nəticələrinin etibarlılığı və obyektivliyi iki sözügedən ədəbi abidələrdə təhlil edilmiş rəng bildirən sözlərin və ya söz birləşmələrinin böyük həcmi ilə təmin edilir. Qeyd olunanlar tədqiqat mövzusu üçün mühüm nəzəri əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas elmi müddəaları və nəticələri rəng adlarının semantik sahəsinin ierarxik strukturunun öyrənilməsi zamanı dilçilik üzrə dərslər vəsaitlərində istifadə edilə bilər. Materialın bir hissəsi Azərbaycanın orta və ali məktəblərində mühazirələr və seminar dərslərində istifadə edilə bilər.

Müdafiyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Mərkəzdən periferiyaya qədər rəng sahəsinin sərhədləri, bir qayda olaraq, kifayət qədər dağınıqdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” ədəbi abidələrində dil əlaqələrinin bir-birinə qarşılıqlı təsiri vahid sistemin zəif həlqəsini yaradır;

2. Tədqiqat işində istifadə edilən bütün rənglər müxtəlif sistemli dillərdə yazılmış “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarında rəng spektrinin özünəməxsus hissələrə ayrıldığını söyləməyə imkan verir;

3. Qırmızı, sarı, mavi, yaşıl, qəhvəyi, qızılı və digər rəng çalarlarının aparılmış linqvistik təhlili iki – türk və Avropa mədəniyyəti barədə mülahizə yürütməyə imkan yaradır. Rəng bildirən sifətlər və bəzi nitq hissələri “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarında təsvir olunan ədəbi qəhrəmanların mühüm əxlaqi-mənəvi xüsusiyyətlərindən biridir.

4. Dil və ədəbiyyatda geyim rəngləri və paralel olaraq onların forması millətin mentalitetini əks etdirərək, eyniliklə onun yayılma coğrafiyasını göstərir. Müqayisəli təhlildə aydın olur ki, “Beovulf” və “Kitabi-Dədə Qorqud” eposlarında geyim rəngləri müəyyən rol oynayır, çünki onlar milli adətlərin, ritualların və inancların əks olunmasının bir hissəsini təşkil edir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları respublika və beynəlxalq elmi-praktik konfranslarında məruzə edilmişdir. Tədqiqatın əsas nəticələri müxtəlif məcmuələrdə Azərbaycanda və xaricdə məqalələr şəklində çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 147 səhifədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiyanın aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi, vəzifələri, metodları müəyyən edilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti şərh edilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar təqdim olunur.

Birinci fəsildə **“Rəng bildirən sözlərin simvolik mənası dünyanın dil mənzərəsinin fraqmenti kimi”**- ilk növbədə müxtəlif dillərdə rəng adlarının leksik-semantik sahəsinin (LSS) strukturunun əsas və ikinci mənalınının xarakterik xüsusiyyətlərinə işarə edilmişdir. Müəyyənləşdirilmişdir ki, LSS həm periferik vahidlərin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin dəyişilməsinə, həm də elementlərinin semantik inkişafına əsaslanaraq, daimi inkişafa meyilli olan leksikanın ən inkişaf etmiş və geniş təbəqələrindən birinə aiddir. Dünyanın bütün rəng müxtəlifliyi Azərbaycan və qədim ingilis dillərində ayrı-ayrı formalarla təmsil olunur. Onların arasında dil birliyi və onun periferiya leksikonunun əsasını təşkil edən müəyyən sayda rəng adları mövcuddur. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” abidələrinin mətnlərindən alınmış konkret nümunələrdə həm mərkəzi, həm də periferiyanı təşkil edən müəyyən sayda rənglər və onların çalarları qeyd edilmişdir.

Fəslin birinci yarımfəslində *“Rəng adlarının leksik-semantik sahəsinin ümumi xarakteristikası”* - əsas anlayışları birləşdirmək məqsədilə semantik sahənin ümumiləşdirilmiş tərifı verilir və o, eyni zamanda müasir dilçilik nəzəriyyəsində həmişə mənaca oxşar anlayışların müəyyən dairəsi ilə əlaqəsi olan ayrı-ayrı elementlərə ayrılır. Sözügedən ədəbi abidələrin nümunəsində göstərilmişdir ki, rəng adlarının leksik-semantik sahəsi Azərbaycan və Avropa leksikasının ən inkişaf etmiş və geniş təbəqələrindən birinə aiddir. Öz növbəsində, rəng müxtəlifliyi ayrı-ayrı formalarla təmsil olunan dünyanın dil mənzərəsinin fraqmentidir. Türk və qədim ingilis dillərində biz konkret bir müddətdə leksikonun mərkəzini və onun periferiyasını təşkil edən müəyyən sayda rəng bildirən sifətləri təyin etmişik.

Səciyyəvi haldır ki, bu dillərdə təktərkibli düzəltmə rəng adlarının vahid sinfi özünün denotativ-nominativ xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq fərqlənir. Bu, əşyanın – flora, fauna, tikinti materialları və s. – adından yaranan

rəng adlarıdır. Lakin bu sinfin daxilində ayrıca təktərkipli sifət rənglərinin alt qrupları da var. Üstəlik, bu, böyük və bölünmüş rəng spektrləri ilə xarakterizə olunan siniflər və alt qruplar tərəfindən təsdiq edilir. Hazırkı yarımfasildə onlar struktur mövqeyindən və leksik-semantik baxımdan, yəni xarakterik bir rəngə malik denotat kimi nəzərdən keçirilir. Bu əsasda əslində biz əsas rəngləri deyil, həmçinin əlavə çalarları da qiymətləndiririk.

Tədqiqatın bu hissəsi üfqi kəsikdə (quruluş və semantika) rənglərin qammasını araşdırmaq məqsədi daşıyır. Növbəti (şaqli kəsik) rəng sahəsinin həcmi və sərhədlərini təyin edir. Rəng bildirən sözlərin nəzərəçarpan denotativ qeyri-müəyyənliyə malik olduğu müəyyən edilmişdir. Bu təbiidir: rəng dünyası, bizim rəng duyğumuz qırılmaz tellərlə bağlıdır, rəng adları isə fərqli bir məkandır. Onların hər biri rəng duyğusunun bütün sahəsini əhatə edir. Tədqiqat işində denotativ mənanın müəyyən edilməsi üçün denotatların təmsil olunmasının konkret standartlaşdırma üsulunu seçmək lazım olmuşdur. Belə bir metod kimi biz çoxlu rəng nümunələri – çalarları seçmişik.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, rəng sahəsi özünün fiziki parametrləri baxımından həcmi aydın olmaması səbəbindən onun dilçilikdə olan sərhədlərini də müəyyənləşdirmək çətindir. Deməli, eyni rəng sahəsi nəzəriyyənin əsas xüsusiyyətindən asılı olaraq fərqli bir üzvlənmə əldə edir. O, özünün obyektiv dil parametrləri baxımından həmişə əsas, yəni mərkəz sözlə bağlıdır, lakin ədəbiyyatda mənası yalnız kontekstdə təsdiqlənən bir-birinə bərabər olan çalarlarla da tez-tez xarakterizə olunur.

İşin sonrakı gedişatında təfəssilatı ilə göstərilmişdir ki, iki abidədə rənglər və onların çalarlarının qamması, bir qayda olaraq, bədii-simvolik məna daşıyır. Lakin, bu faktı təsdiq etməzdən öncə, əsas terminoloji konsepsiyaları dəqiq müəyyənləşdirmək lazım gəlmişdir, çünki işin növbəti fəsillərində onlardan istifadə etmək qarşıya qoyulmuşdu.

Beləliklə, müəyyən edilmişdir: rəng sahəsi mərkəz və periferiyaya malikdir. Alimlərin müşahidələrinə əsasən, mərkəzə ən çox işlənən sözlər daxildir. Müəyyən linqvistlər əsas rəngi spektral adlandırırlar. Bəzi alimlərin bu məsələyə dair fikirləri nümunə kimi göstərilir və ümumiləşdirilir. Bunlardan ən çox məqbul sayılan “birləşmələrin yekrəngliyi ilə fərqlənən və ənənəvi poetik formullara daxil olan əsas spektral rənglərin”¹³ dairəsinin olduğunu vurğulayan L.M. Qranovskayanın fikridir.

¹³ Грановская Л.М. Цветообозначения в истории русской лексики // В кн.: Русская историческая лексикология. М.: Наука, 1968, с. 83-95.

Qeyd edilmişdir ki, əsasən belə rənglər çoxmənalıdır, buna görə də onlar daha mücərrəddir; onlar mərkəzdən uzaqdır və periferiyaya yaxındır. Periferiya isə, öz növbəsində, sözlərin konkret olduğu bir mühitdir, bəzən terminlərə yaxınlaşır, birmənalıdır, nitqdə və ya bədii ədəbiyyatda daha az istifadə olunur. Bir qayda olaraq, periferiyaya meyilli leksik vahidlər sərbəst bölünürlər, belə ki, bir dildəki rənglərin semantik sahəsi digərindən fərqli ola bilər. Belə vəziyyətdə fərqli və qohum olmayan dillərdə yaradılmış eposlardakı sözlər bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bundan əlavə, periferiyaya, öz növbəsində, fərdi üslubi çalarlara malik rəng adları da daxildir.

Birinci fəslin *“Rəng çalarlarının təsnifatı”* adlanan ikinci yarım fəslində əsas vəzifə rəng çalarlarının təsnifatını verməkdir. Təsnifat bir neçə səviyyədə həyata keçirilir. Birbaşa abidələrdəki rənglərin və onların çalarlarının fərqləndirilməsinin xüsusiyyəti onların istifadəsində həm ümumi təmas nöqtələrinin, həm də fərqin göstəricisidir.

a) Keyfiyyət bildirən sifətlərdən ibarət olan sadə rəng adları: ağ, qara, sarı, qırmızı, yaşıl; white, black, yellow, red, green.

b) Rəngin müxtəlif dərəcədə intensivliyini ifadə edən şəkilçilərə malik sifətlər (zəif çalarlı: ağımtıl, göyümtül, sarımtıl, yaşımtıl, reddish, bluish, yellowish, yellowy, blackish, reddy, greenish – daha güclü çalarlı: sapsarı, qıpqırmızı, qapqara; “Beovulf” eposunda müvafiq leksemlər müşahidə olunmur).

c) Belə oxşar sxemə görə nisbi sifətlər təsnif edilir, lakin rəngin intensiv dərəcəsi, əsasən, metaforizasiya ilə çətinləşir: külü, mavi, səmavi; sandy, fair. Qeyd edək ki, metaforik köçürmələr yeni rəng mənaları və onların çalarlarının formalaşmasının ən səmərəli üsullarından biridir. Bir fenomen və ya xüsusiyyəti ifadə etmək üçün istifadə olunan nominativ məcaz bu adın təyin edilməsi prosesində itə bilər.

d) Rəng mənası komponentlərdən birinin aparıcı rəng, digərinin isə işarəni təyin etmək üçün əlavə çalarlıq verən mürəkkəb adla ifadə edilə bilər. Məsələn: tünd yaşıl, açıq qırmızı, zilqara, açıq qəhvəyi, parlaq yaşıl; dark-green, light red, dark-black, light brown, bright yellow.

Ayrı bir qrup əsas əlamətin sözlərin metonimik köçürülməsi əsasında göstərildiyi rəng adlarından ibarətdir (“white” – white city). Bu, “Kitabi-Dədə Qorqud”da öz əksini tapmır.

Təsnifat prosesində bəzi rənglərin mürəkkəb semantik quruluşa malik olduğu simptomatik olaraq nəzərə alınmışdır. İki abidədə (xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud”da) qara rəngin iyerarxiyası “göy” və “mavi”dən fərqli

olaraq iyerarxiyanın daha mürəkkəb sistemini təşkil edir. Buna görə də qara və boz, göy və mavi rəngləri qarışdırmaq (Analoji olaraq: qırmızı-çəhrayı, red-pink) və ya parlaqlıq dərəcəsinə görə eyniləşdirmək yalnız olardı: yaşıl – parlaq yaşıl və s.

Bəzən iki abidədə elə bir görünüş müşahidə olunur ki, burada dünyanın dil mənzərəsinin rəng fraqmentinin leksik “əskikliyi” zəngin söz yaradıcılığı aparatı ilə kompensasiya olunur. Bu aparat müxtəlif rəng çalarlarını ifadə edən bir sıra mürəkkəb sifətlərdən ibarətdir (məsələn, bright-red, light-brown, very light-brown və s.). Təsnifat sisteminə morfoloji və ya sintaktik vasitələrin ayrılması ilə əlaqədar rənglərin fərqli əlamətləri də daxildir.

Beləliklə, morfoloji vasitələr söz yaradıcılığının şəkilçi üsulunu əhatə edir (məsələn, grizzly, grizzle, bluefin tuna). Cütlərkibli sifətlərin yaradılmasının səmərəli üsullarından biri kimi sintaktik üsul: orange-red, indanthrene, navy blue, blood char or vinasse cinder, *black as the ace of spades as* (yəni, tərkibində *kömür* olan), ashy-gray və s. Qeyd olunan əmələgəlmə vasitələrinin mövcudluğu müxtəlif rənglərin bir neçə dəfə ifadə edilməsi imkanını artırır.

Birinci fəslin sonunda sinonimlərin dərəcəsiindən asılı olaraq rəngin fərqləndirilməsinin baş verdiyi proseslər göstərilir. Belə halda ədəbi dildə sözlərin yeni çalarları yaranır və möhkəmlənir: “cherry”, “ruby”, “ruddy”, “purple”, “crimson”, “scarlet” və s. Azərbaycan dilində: albalı rəngi, tünd qırmızı, yaqut rəngi, çəhrayı. Digər halda – rəng bildirən sözlərin mənalının spektrləri genişlənir. Bu, əsasən, ikinci dərəcəli və məcazi mənalının inkişafı ilə bağlıdır. Məsələn: “green” – covering by greenery, unripe, green-man – inexperienced person mənasında və s. *sütül* və *kal* aforizm mənasında yetişməmiş bir meyvə, yəni gənc, yaşıl (təcrübəsiz gənc) kimi işlənir. Bununla belə, sözügedən leksemlər rəng bildirən sözlərə daxil deyil.

Dissertasiyanın “**Ədəbi eposlarda rəng bildirən sözlərin spesifik xüsusiyyətləri (“Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarının materialları əsasında)**” adlanan ikinci fəslində qara və ağ rənglərin xarakterik tünd və açıq çalarlarla müqayisəli təhlili verilir. Bu rənglər arasında aydın xətt çəkilir; paralel olaraq bu rənglərin çalarları göstərilir: “açıq”, “ağappağ”, “maviyə çalan ağ”; “boz”, “tünd” və “solğun” və s. Əsərlərin mətnindən götürülmüş ayrı-ayrı nümunələrdə əsas rənglərin və qara və ağın müxtəlif çalarları birbaşa nominativ, həm də məcazi mənada işləndiyi göstərilir.

İkinci fəslin birinci yarımfəslə *“Oğuz və anqlo-sakson eposlarında qara və ağ rənglər”* oğuz və anqlo-sakson eposlarında qara və ağ rənglərin

təhlilindən bəhs edir. Onlar xüsusi tünd və açıq rənglərlə xarakterizə olunur. Eposlardakı bu rənglər libasda, yaşayış yerlərinin bəzədilməsində, dövlət rəmzlərində sakral bir təqdirə malikdir. Əvvəlcə bu rənglərin birləşən xarakterik xüsusiyyətlərinə işarə edilir. Hər iki eposda onları tez-tez igidlərin fantastik və qəhrəmanlıq fədakarlığı müşayiət edir. Xalqın düşüncəsinə görə, onlar hər yerdə əfsanəvi nağılların irreal dünyasından canlı tarixi mühitə köçürülmüşdür. Bu rənglərin çalarları keçmişin mübarizə əzmini, qədim insanların əhval-ruhiyyəsini, yaşayış yerlərinin rəngini, həmin dövr xalqlarının geyimini əks etdirir. Bundan əlavə, qara və ağ rənglər təbiətin canlı boyalı və metaforik təsvirinin bir hissəsidir, eləcə də müxtəlif mənzərəli təzahürlərdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da qara rəngə daha çox rast gəlinir. Birincisi, o, bütün mahnılarda dəfələrlə təkrar olunur və demək olar ki, hər bir mürəkkəb sintaktik bütövün tərkibinə çevrilir. İkincisi, həm həqiqi, nominativ, həm də məcazi, simvolik mənalarda birbaşa istifadə olunur. Qara rəngə dağların, çadırların, heyvanların, silahların təsvirində və s. rast gəlinir. Üçüncüsü, o, bir sıra digər salnamələrdə olduğu kimi canlı və cansız maddələrin analogi obyektlərinin sırasındadır. Dördüncüsü, qara rəng qəhrəmanların yuxularında dəfələrlə istifadə olunur, bu da, əlbəttə ki, simvolik mənə daşıyır.

Oğuz abidəsi ilə müqayisədə, “Beovulf”da qara rəng dolayısıyla qeyd olunur. Yəni, o heç də həmişə gələcək hadisənin kədərli xəbərlərinin anlamını vermir. Əgər oğuz eposunda qara rəng (heyvanların rəngindən başqa) demək olar ki, hər zaman bir fəlakəti və ya ölümü əks etdirirsə, “Beovulf”da isə qara rəng əksər tanrı və ilahələrin müqəddəs rənglərindən biridir.

Cek Tressincerə görə, “Avropa dillərində, əfsanə və ənənələrində qara rəng ziddiyyətli rəngdir: o yalnız ölümü, günahı, cahilliyi, pisliyi deyil, eləcə də əmələ gələn həyatı – ana bətninin zülmətini və ya toxumun cücərdiyi yeri tərənnüm edir. Buna görə qaralıq, zülmət, qaranlıq yalnız işıqla müqayisədə seçmək lazım gələrsə, mənfi mənə daşıyır”¹⁴.

Bu, bütövlükdə “Beovulf”a tətbiq olunur. Kişi və qadınların qara rəngli libaslarına bərabər şəkildə ibadət edilirdi. Bu ənənə anqlosakson eposunda saxlanılır; təsadüfə deyil ki, orta əsr alman və skandinav bütprəstlik rituallarında bu, xüsusilə güclü olmuşdur. Qədim alman salnamələri vasitəsilə qara rəng ən böyük eposu “Beovulf” olan anqlosakson ədəbiyyatına da daxil olmuşdur.

¹⁴ Тресинджер Джек. Словарь символов. М.: Фаир-пресс, 2001, с.168.

Digər tanınmış alim Corc Klark da “Beovulf”da bütprəst formulalar və xurafatlar vasitəsilə tətbiq olunan dil şərhlərinə xüsusi diqqət yetirir. Sonuncular gündəlik məişət təsvirindən kənara çıxır və yalnız mistik bir məna daşıyır. Orta əsr insanları üçün əlamətlərə iman hakim kəsilmişdir. Belə ki, Klark hesab edir ki, Qrendelin bədəninin qara rəngdə olması heç də təsadüfi deyil. Bu, “onun pis əməlləri ilə əlaqələndirilir, hansı ki, yalnız qaranlıqda həyata keçirilir”¹⁵. Bundan əlavə, “Beovulf”da qara rəngin simvolunun həqiqi təyinatından danışarkən, alman və norveç dil və ədəbi ənənələrinin əsası kimi monoteistik inancları göstərməmək mümkün deyil. Belə aydın olur ki, qara rəng məhz onlarda mistik rol oynamışdır. Üstəlik, onun hətta Əhdi-Ətiq dini kitabı ilə paralelliyi müşahidə olunur.

“*Qara və ağ rənglərin məna çalarları*” – ikinci yarımfəsildə qara və ağ rənglərin məna çalarları araşdırılır. Onlar “Kitabi-Dədə Qorqud”da xüsusilə çoxdur. Bu səbəblə çalarları məna zənciri ilə fərqləndirmək mümkündür. Məsələn: “qara dağ” – böyük, yüksək dağ; qara Dərbənd (Dəmir qapı Dərvəndəki qara dəmir qapuyı qapub alan...) [D, 150] – böyük Dərbənt. Bəzən qara rəngin çalarları düşmən gücünün müəyyən miqdarını ifadə edir. Onda analogiya metonimiya şəkildə həyata keçirilə bilər. Məsələn: qara dəniz böyük bir dənizdir:

“Qazan aydır: Bəri gəlgil, arslanım oğul!

Qara dəniz kibi yayqanıb gələn kafirin ləşkəridir”¹⁶.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da qara rəngin çalarları tez-tez emosional-ekspressiv xarakter daşıyır. Bu, qadınların gözlərinə çəkilmiş qara rəngdir və onların cazibədarlığını daha da vurğulayır. Üstəlik, gözlərdə qara haşiyə, bir qayda olaraq, təcrübə ilə, təəssüratlarla, mənfəi emosiyaların ifadəsi ilə müşayiət olunur. Belə hallarda epolda rəng anlamını verən və istinad olunan sözün özünəməxsusluğunu bildirən bir sıra “ehtiyatlı” epitetlər daha çox izlənilir. Yəni: “qara sinə narahatdır”, “bədbəxt qara ürək çırpınır”, “qara gözlər qanlı gözyaşları ilə dolur”. Bütün bu ifadələr narahatlıq və ya bədbəxtlik gətirir. Məsələn:

“Dirsə xana qarşu vardı. Qapaq qaldırdı. Dirsə xanın yüzünə baqdı. Sağ ilə solna göz gəzdirdi, oğlanuğunu görmədi. Qara bağı sarsıldı, dümyürəgi oynadı, qara qıyma gözləri qan-yaş doldu”¹⁷.

¹⁵ Clark George. Beowulf. Boston: Twayne Publishers, 1990, p.53.

¹⁶ Kitabi-Dədə Qorqud. Əsl sadələşdirilmiş mətnlər. Öndər Nəşriyyat, Bakı, 2004, s. 155.

¹⁷ Yəni orada, s. 64.

Öz növbəsində, “Beovulf” eposunda qara rəngin çalarları, bir tərəfdən, dini inancın müəyyən bir sistemini göstərir, digər tərəfdən, estetik deyil, mistik funksiya haqqında təsəvvürlər yaradır. Məsələn, bu barədə ingilis dilşünası Faber Birren yazmışdır. O, xüsusilə, aşağıdakı faktları göstərmişdir: “Rəngin qədim istifadəsi özünü “ruhlandırıcı gözəllik” kimi göstərmirdi, əksinə rəngin mənşəyi mistik təsvirlərdə axtarılmalıdır”. Bu isə onun “hər iki eposda orta əsr insanının həyatını və dünyasını fərdi izah edən “əsas” funksional tətbiqidir”. Birrenin sözlərinə görə, “bu abidələrdə inam sistemində ən əhəmiyyətli qara və sarı rənglərdir, oğuz eposunda isə üstəlik – ağ və qırmızı rənglərdir”¹⁸.

Bu rənglərin antinömlərinin parlaq üslub nüansları ilə seçildiyi xarakterikdir. Beləliklə, qara rəng adlarından danışarkən və yuxarıda göstərilənlərə əsasən, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qara rəngin iki tərəfli konnotativ – mənfi və müsbət mənası var, lakin birinci məna hər iki eposda üstünlük təşkil edir.

“Kitabi-Dədə-Qorqud” eposunda ağ rəng və onun çalarları türk dilində iki fərqli sözdən istifadə olunmaqla verilir. “Türk leksikonunda “ak” ağ rəngi bildirir və bu rəng islamı qəbul etməzdən əvvəl oğuz cəmiyyətində yayılmışdı”¹⁹. Bu rəng 99 dəfə abidədə istifadə olunur. Cavad Heyət oğuz abidəsində ağ rəngə “bir tərəfdən, təmizlik, paklıq simvolu kimi, digər tərəfdən – möhtərəm yaş kimi”²⁰ baxılmasını təklif etmişdir. Bəhlul Abdulla isə onu, ümumiyyətlə, əzəli hesab edir (“bütün digər rənglər ilk növbədə ağdan yaranmışdır”).

Məsələn: ağsaqqal ata və ağbirçək ana ahıl insanları bildirir. Ağ çadır uğuru simvollaşdırır; oraya oğulları olanlar gedirdilər. Bayandur-Xanın ağ qaşları onun dünyəvi təcrübəsinə şəhadət edir. O, ağ paltar geyinmiş Uruzun nişanlısını çadırın önünə qədər əlindən tutaraq müşayiət edir. Uruz qəhrəmanlıq göstərdiyi üçün bakirə (ağlıq saflıq və təmizliyin rəngidir) qızla evlənməyə layiqdir. Beləliklə, eposda ağ rəng əsasən müsəlman orta əsr cəmiyyətində, xüsusilə bu abidədə gender əlaqələrini əks etdirir.

Əksinə, “Beovulf”da ağ rəng və onun çalarları tez-tez dövlətin fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir (ağ rəng sarı ilə birlikdə əlavə olaraq comərdlik

¹⁸ Birren Faber. The Symbolism of Color. New Jersey: Citadel Press, 1996.

¹⁹ Yəne orada, s.51.

²⁰ Heyət Cavad. Nevruz ve Renkler: Turklerin Tarihinde Renklerin Yen. Ankara: AKM Yayinlari, 1996, s.56.

və mərhəmətin təzahürüdür). Əgər müasir siyasətdə və beynəlxalq münasibətlərdə ağ bayraq həmişə tərəflərin barışmasına çağırış kimi təqdim edilirsə, “Beovulf”da, həmçinin, “Kitabi-Dədə Qorqud”da bu, qələbəni simvollaşdırır. Ağbayraqlı oğuzlar döyüşlərdə həmişə qalib gəlirdilər. Türk dövlətlərində ağ bayraq azadlıq və müstəqilliyi təcəssüm etdirirdi. Eyni fikir anqlosakson abidəsində də izlənilir. Buna görə “Beovulf”da ağ bayraq həm andiçmə mərasimlərində, həm də döyüşlərdə yüksək qiymətləndirilirdi. Ancaq burada mühüm bir fərq də var. “Beovulf”da ağ buludlar və ya ağ duman yaxşı dəyişikliklərə dəlalət edir, lakin qar və şaxta gözlənilməyi kimi soyuqla bağlıdır və buna görə də onlar burada qaranlıq qüvvələri təmsil edir. Bundan əlavə, “Beovulf”da oğuz abidəsinə nisbətən göy və ya mavi rəng ağ rənglə birləşdirilir. Belə olan təqdirdə anqlosakson eposunda emosional coşğunluq müəyyən hallarda uğurla həll edilə biləcək münaqişə və ya etiraz səviyyəsinə kimi yumşaldılmalıdır.

“Beovulf”da göy (ya da mavi) ilə birləşən ağ rəng müəyyən dərəcədə ifadə qüvvətini, ehtiras həddini azaldır, insan qəlblərində “fırtınanı sakitləşdirir” və s. Bu da anqlosakson xalqları arasında sarı rəngin nifrətin simvolu olması ilə təsdiqlənir; o, ağla birləşərək münaqişənin aradan qaldırılması qismində çıxış edir və ya digər emosional mühitə hərəkətin özünəməxsus metonimik köçürülməsinin bir növüdür. Beləliklə, sonuncu halda o, anqlosakson abidəsində ən çox quş adlarını və ya onların ifa etdiyi nəğmələri təsvir edir.

Nəticə etibarilə, iki eposda rəng çalarlarının istənilən uyğunluğu çox geniş bir istifadə sahəsinə malikdir, ətrafdakı əşyaların (bitkilər, heyvanlar, parçaların, paltarlar) rəngini müəyyənləşdirərək tez-tez özünün həqiqi mənasında istifadə olunur. Əlavə olaraq, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf”da yuxarıda göstərilən açıq rəngli çalarlarla birləşən ağ rəng insanların görünüşündə təmsil olunur. Bu, dərinin, saçın və s. rəngidir.

Ümumiyyətlə, ikinci fəsilə nəzəri material daha azdır, çünki əsas diqqət iki abidədə müəyyən edilmiş rənglərin müqayisəli təhlilinə yönəlib. Anqlosakson eposunda rəngin demək olar ki, hər zaman müəyyən bir rolunu yerinə yetirdiyi aydınlaşır. Qara və ağ rənglər öz çalarları ilə tək-cə antonimləri göstərmir. Onlar bizim dəlillər əsasında “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” nümunələrində boz, tünd qəhvəyi, açıq-boz, açıq qəhvəyi və s. çalarları özündə birləşdirən açıq və tünd rənglərlə qeyd olunur. Bundan əlavə, ağ və qara rənglərin paradıqması həm leksik-semantik, həm də kəmiyyət baxımından geniş və müxtəlifdir.

Üçüncü fəsil “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarında antonim olmayan rənglərin semiotikası” iki yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci yarımfəsildə *“Eposlarda qırmızı və göy-yaşıl rənglərin spektri”* – adından görüldüyü kimi, eposlarda qırmızı və göy-yaşıl rənglərin spektri verilmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf”da əks olunan bütün digər (yəni, antonim olmayan) rənglər təmsil olunur. Bunlar: qırmızı, sarı, göy, yaşıl və bir sıra məna çalarlarıdır. Birincisi, abidələrin birində kəmiyyət baxımından prioritet olan rənglər seçilir. İkincisi, onların müxtəlif nitq hissələrinə uyğunluğu nümayiş etdirilir və nadir və ya tez-tez istifadə etmə faktoru insanın portret xarakteristikası, bu salnamələrdə təsvir olunan canlı tarixin faktlar və hadisələri ilə əlaqələndirilir.

Əgər müqayisə məqsədilə başqa dil daşıyıcılarının da faktlarını əlavə etsək, rəng mənzərəsi daha aydın və doğru olur. Türk və anqlosakson abidələrində sözügedən rənglərin açıq rənglər kimi, qırmızı rəngin isə bir növ sərhəd rəngi kimi olduğu üzə çıxır. O, nə “açıq”, nə də “tünd” rəng kimi dərk edilmir.

Beləliklə, tünd rənglər qırmızı, mavi və parlaq rənglərin daxil olduğu “rəng qamması” ilə ziddiyyətlə ayrılır. Məsələn, *qırmızı* sözünü nəzərdən keçirərkən, “Kitabi-Dədə Qorqud”da türk (Azərbaycan) dilinin daşıyıcılarının zəhinlərində o, daha çox mənfi bir konnotasiya (tökülən qan) ilə əlaqələndirilir, “Beovulf”da isə dolğun, isti və parlaq bir şəkildə təsvir olunur və müvafiq olaraq bu faktları təfsirdə əks etdirir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlinir ki, çalarsız və yarımtan olmayan qırmızı, göy, mavi və digər parlaq rənglər “təsbit edilmiş rəngə” məxsus olan obyektlər və ya əşyalardır. Belə bir mənzərə təkcə türk (Azərbaycan) və qədim ingilis dilində deyil, digər hind-Avropa dillərində də müşahidə olunur. Onu da diqqətə çatdırmaq olar ki, rəng adlarının nəzəriyyəsində qeyd olunmuş rəng müxtəlif nitq hissələrində eyniləşdirilə bilər. Başqa sözlə, işin bu hissəsinə daxil olan rənglərin nümunəsində substantivləşməyə tam oxşar fenomen müşahidə olunur.

Dissertasiyanın son yarımfəsli *“Eposlarda sarı rəngin müqayisəli tipoloji təhlili”* iki eposda yalnız sarı rəngin müqayisəli təhlili ilə bağlıdır. Sarı rəng də eposlarda geniş istifadə olunur və qızıl və qızıla çalan rəng şəklində çeşidlərə malikdir. Məsələn, Vilzounun Beovulfa verdiyi qızılı yaxalıq (və ya boyunbağı) onun xalqı ilə Beovulf arasında əlaqə və sadiqlik simvoludur. Qohumluq və davamlılıq ideyasının simvolu olan bu yaxalığın (qızıl boyunbağı) Hrodgar döyüşlərdə həlak olanda onun boynunda oldu-

ğunu eposdan öyrənən zaman, simvolik bir obyekt kimi həmin yaxalığın statusu güclənir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda sarı rəngin özünəməxsus yeri var. Orxan Saikin qeyd etdiyi kimi, “sarı rəng burada, bir qayda olaraq, maarifləndirmə, parlaqlıq və işığı simvollaşdırır, tez-tez xoş hadisələrin müjdəçisinə çevrilir”²¹. “Beovulf”un mətninə əsasən qiymətli daşlarla əlaqəsi olan ağ, sarı, qızılı çalarlar “günəş rəngləri”nə daxildir. Bu isə “Rəmlər lüğəti”ndə həmin rənglərin “tunc, qızıl və s. simvollaşdırma biləcəyini”²² yazan Cek Tresincerin tərifinə uyğun gəlir.

“Beovulf”da sarı rəng fəaliyyət, alicənablıq, mərhəmət simvoludur. Gördüyümüz kimi, bu, ilkin mənaya yaxındır, ancaq onunla eyni deyil. Kvantitativ (kəmiyyət) təhlil göstərir ki, sarı rəngə “Beovulf” eposunda daha tez-tez rast gəlinir. Üstəlik, onun qızıldan fərqli olan mənası öz mənsəyini qəhrəman Beovulfun aid olduğu ingilis qəhrəmanlıq cəmiyyətinin əcdadı hesab edilən druidlərdən götürür.

“Beovulf”da bir çox döyüşü qızıl paltar geyinir. Birincisi, bu rəng onların döyüşlərdə şücaətini və parlaqlığını simvollaşdırır. İkincisi, bu, müqəddəslik rəngidir. Hərbçilər sarı rəngli silahların (onların fikrincə, günəş rəngində) düşmənləri məğlub etməsinə və xüsusilə canavarla döyüşdə onlara kömək edəcəyinə inanırdılar.

“Kitabi-Dədə-Qorqud”da hərbi şöhrətə aid sarı rəngə belə bir diqqət yoxdur. Biz ehtimal edirik ki, bu, “Beovulf”da əsas rol oynamayan qara və ağ rənglərin açıq tutuşdurulması ilə bağlıdır. Oğuz eposunda dramatik epizodlar çoxdur. Burada “Beovulf”da olduğu kimi bir mərkəzi döyüş yox, hər nəğmənin mənasını təşkil edən bir neçə döyüş var. Buna görə də sarıdan fərqli olaraq qara rəngin olmasına haqq qazandımaq olar. Sonuncu burada müəyyən etiqad sisteminin bir hissəsi kimi istifadə olunur. Buna baxmayaraq, “Kitab”da sarı rəng qızılın simvolu kimi tez-tez istifadə olunur; o, Ulgenin qızılla işlənmiş sarayına bənzəyir. Bu rəng interyerdə və Oğuzun çadırı təsvir edilərkən istifadə olunur: qızıl rəngli təmtaraqlı çadır.

Sarı rəngin eposlarda istifadə olunması fiziki baxımdan izah edilir. Məsələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sarı rəngin spektri onun fiziki parametrləri baxımından, optiki olaraq digər iki tərəfdən meydana gəlir: yaşıl və qırmızı. Təbiətdə onları gerçək şeylər – günəş, torpaq, alov əhatə edir.

²¹ Gokuyay Orhan Saik. Dedem Korkutun Kitabı. İstanbul: MEB Yayınları, 2000, s.113.

²² Тресинджер Джек. Словарь символов. М.: Фаир-пресс, 2001, с.156.

Müasir alimlər müxtəlif dillərə, mədəniyyətlərə və etnik qruplara malik insanların qavrayışında fiziki parametrlər üzrə qırmızı, göy, yaşıl və digər rənglərin fərqli dalğa uzunluğuna uyğun olduğunu sübut edirlər. Və bütün xalqlar arasında və bütün dillərdə, demək olar ki, hər yerdə yalnız sarı rəng aydın və daimi olaraq dəyişməzdir. Bu baxımdan, sarı rəng haqqında təsəvvür ilin fəslindən asılı olaraq dəyişə bilər.

“Beovulf”da sarı rəngin simvolu əsasən iki müxtəlif mənə (məhəbbət – nifrət) daşıyır, eləcə də tamamilə müstəqil və şərtlərlə əsaslandırılmayan anlayışları (mərkəz və ya zooloji terminlər) bildirir. Amma sarı və qızılı rənglər kişi və qadınların geyimində, eləcə də həmin dövrün silahlarının sadalanmasında gözəçarpan dərəcədə həyata keçirilir. “Beovulf”da sarı rəngin çaları qızıl incilər və şamdanlardır. Onlar mərasim mənasını daşıyırdılar: insanlar torpağa basdırıldıqda, onlarla birlikdə bu əşyalar da tabuta qoyulurdu.

“Kitabda...” sarı rəng, əksinə, ilk növbədə, ciddi şəkildə qeyd olunur, ikincisi, işığı, parlaqlığı, məşəli (elm çırağı) və s. simvollaşdırır. O, tünd rəngin çalarlarını daşıyır və quraqlıq, qıtlıq və xəyanətin simvoludur²³. Bu rəng qadın geyimində tez-tez istifadə olunur.

Tədqiqatın sonunda “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarında rəng bildirən sifətlərin kvantativ təhlili aparılmışdır. “Beovulf”da bəzi miqdarda ikinci nominativ mənada obyektə xarakterizə edən rəng anlayışlı müxtəlif obyektlər və fenomenləri bildirən isim müəyyənləşdirilmişdir. Həmin rəng bildirən söz qrupunun xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bu isimlər rəng bildirən sadə düzəltmə sifətləri nə şəkilçi üsulu, nə də konversiya yolu ilə meydana gətirmir. Onlar “red”, “pink”, “blue” sifət rəng çalarlarının tonunu konkretləşdirərək, rəng bildirən tərkibli sifətləri formalaşdırır. Məsələn: capucine – capuchine orange – red – yellow; apricot – apricot-coloured; cherry – cherry crimson coloured; dahlia – dahlia purple – carmine; flesh – flesh coloured – pink – red və s. Ümumiyyətlə, “Beovulf”da reallığın hər hansı bir obyektini əsas nominativ mənada və bu obyekt üçün xarakterik olan müəyyən rəng çalarını ikinci nominativ mənada və mürəkkəb sifətlərin formalaşmasına qadir olan təxminən 20 isim aşkar edilmişdir.

Bundan əlavə, “Kitabi-Dədə Qorqud”da “ağ”, “qara”, “Beovulf”da “white”, “black” sifətləri ikinci mənaları yaxşı inkişaf etmiş sistemə malikdir. Yəni:

²³ Abdulla Bəhlul. «Kitabi- Dədə Qorqud» da rəng simvolikası. Bakı: Qaşıoqlu, 2004, s.102.

1. “Qara” və “black” sözlərinin ikinci mənalının sistemində Azərbaycan və ingilis dilləri üçün ümumi və spesifik olan mənalər aşkar olunur:

a) “Black” sifətində Azərbaycan dilinə nisbətən üç dəfə çox nominativ mənə qeydə alınmışdır (“çirkli”, “orta əsr cəmiyyətinin aşağı təbəqələrinə aid olan”, “xidməti ehtiyaclar üçün nəzərdə tutulmuş”). “Kitabi-Dədə Qorqud”da “ağ” sifətinin üç ümumi ikinci mənası var. Bunlar “qaranlıq, dərin” çalarlardır. Üstəlik, “Beovulf”da bu “neqroid irqinə aiddir” və oğuz abidəsində “qara rəngli libas geyinmiş” mənalardır. Sadalanan bu mənalərin sonuncusu iki epos kontekstində isimlə birlikdə simvolik mənfi obraz yaradır.

b) İki eposda “qara” və “black” sifətlərinin iki üst-üstə düşən məcazi mənada işlənməsi qeydə alınmışdır: ingilis dilində “alçaq” sözü “hiyləgər” sözünə uyğun olaraq yazılmışdır. Azərbaycan dilində isə “qəmgin”, məyus” kimi sözlər “ağır, öldürücü” sözlərinə uyğun gəlir. Bu sifətlər araşdırılmış mətnlərdə kifayət qədər yüksək işlənmə tezliyinə malikdir.

2. Hər iki dildə ağ rəng bildirən sifətlərdə demək olar ki, ikinci mənalərin praktiki olaraq üst-üstə düşdüyü müşahidə olunur:

a) “Kitabi-Dədə Qorqud”da “ağ” sifəti çox inkişaf etmiş bir mənə sistemi ilə xarakterizə olunur. Qeydə alınmış ikinci mənalardan onlar hər iki dildə üst-üstə düşür, lakin mənalərin ayrı-ayrı variantları üzrə fərqlənir. Qədim ingilis dilində “white” – “qarla örtülmüş” sifətinin iki əlavə mənası müəyyən edilir, lakin “açıq, aydın” mənasını verən “qarlı” sözü daha çoxdur (12). Azərbaycan dilində göstərilən ikinci mənalardan əlavə (“qarla örtülmüşdür” ifadəsi istisna olmaqla) – “açıq” mənasında “ağ” sözü əlavə olaraq “parlaq” çalarını verir.

b) “Ağ” və “white” sifətinin ikinci mənalərindən ən yüksək tezlik göstəricisi hər iki dildə “açıq”, “açıqdərili”, “solğun” mənalərini daşıyır. “Beovulf”da isə dörd dəfə “qar”, “qarla örtülmüş”, “Kitabi-Dədə Qorqud”da isə on iki dəfə “ağ saçlı”, “ağ saqqal” işlənir. Doğrudur, “ağ saçlı” yuxarıda göstərilən “alyanaq” kimi “Beovulf”da boz rəngli çalarların birinə aiddir, rəng anlamında deyil.

c) Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki dildə “white” və “ağ” sifəti “açıqdərili” ikinci nominativ mənada öz mənə tərkibində qiymətləndirici semaya malikdir. Və kontekstdən asılı olaraq bu qiymətləndirmə ya müsbət, ya da mənfi ola bilər. “Kitabi-Dədə Qorqud”da əsasən qadın yanaqları ilə bağlı çəhrayı, ağ rənglər müsbət konnotativ qiymətləndirmədir. “Beovulf”da isə “O, təbəşir kimi başdan-başa ağ oldu” (“...the white cheek and I dry my lips”) – mənfi mənədadır. Yaxud, “Soft dimpled hands, white neck” – Sifətin mənasında müsbət qiymətləndirmə komponentidir.

d) “Beovulf”da “white King”, (“ağ kral”), “white world” (“ağ dünya”), “white verse” (“ağ şeir”) və “white lamb” (“ağ quzu”) sifətlə frazeoloji əlaqəli birləşmələrin bəzi nümunələri müəyyən edilmişdir.

e) İki eposun dilini təhlil edərkən boz rəngi bildirən sifətin ikinci mə-nalarının qismən üst-üstə düşdüyü qeyd edilmişdir. “Boz” sifətinin ikinci mənasının təsadüf olunması “tutqun, parlaq olmayan” sözləri ilə nəzərdə tutulmuş mətnlərdə təmsil olunur, qədim ingilis dilində isə “boz” rəngin əlavə ikinci nominativ mənası var.

Beləliklə, apardığımız təhlilə əsasən, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf”da “boz” və “grey” sifəti müvafiq olaraq kvantitativ və leksik-semantik mənələrdə “white” və “black” (“ağ” və “qara”) ilə müqayisədə ikinci mənaları daha az inkişaf etmiş sistemə malikdir. Bu fakt iki eposda onun işlənmə tezliyinin aşağı olmasının səbəbidir. Öz növbəsində, “white” və “black” (“ağ” və “qara”) sözlərinin çox işlənməsinin əsas səbəbi təbiətdə ağ rəngin daha geniş təmsil olunması və onun (ingilis mənbələrində) qıç mənzərəsinin təsvirində işlənmə tezliyinin yüksək olmasıdır.

Nəhayət, hər iki eposda ən az istifadə olunan sarı və göy rənglərdir; bu rənglərə müvafiq olaraq 14 və 7 sayda “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf”da təsadüf edilmişdir.

Tədqiqatın sonunda araşdırmanın nəticələri yekunlaşdırılır, dissertasiyanın əsas müddələri ümumiləşdirilir və bu mövzuda gələcək tədqiqatların perspektivləri göstərilir.

Dissertasiyanın əsas müddələri müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Этимологическое значение цветов в эпосе «Беовульф» / Докто-ранtların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının mate-rialları. Bakı: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, 2013, s. 287-288.

2. Использование цветообозначений белый, черный и серый в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // АМЕА, Bakı Slavyan Universiteti. “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri”. Ümummillə Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş III Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı, 2012, s.75-78.

3. The lesson plans of methods and strategies of literary analyzes in epic Beowulf // Azərbaycan Dillər Universiteti. Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. V Respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, 2012, s. 353-356.

4. Значение некоторых цветообозначений в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // BSU. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2013, № 1, s. 61-64.

5. Цветообозначения красный и желтый в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // ADU. Elmi Xəbərlər. Bakı, 2013, №1, s. 83-86.

6. Сравнительная характеристика цветообозначений в эпосах «Китаби-Деде Коркут» и Беовульф» // Полтавский национальный педагогический университет им. В.Г.Короленко. «Филологические Науки», «Сборник научных трудов», Вып. 13, Полтава, 2013, с. 94-101.

7. Сравнительный анализ цветообозначений в эпосе «Беовульф» / АМЕА, BSU. “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri”. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı, 2013, s. 72-75.

8. Символическое значение цветообозначения «синий» в эпосе «Китаби-Деде Коркут» // АМЕА М. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. № 5. Bakı, 2014, s. 57-62.

9. Оттенки цветов в системе лингвистических и литературных ассоциаций в эпосе «Беовульф» // Bakı Dövlət Universiteti. Dil və ədəbiyyat, №3 (95). Bakı, 2015, s. 60-62.

10. Сравнительно-символический анализ «желтого» и «золотого» цветов в эпосах «Китаби-Деде Коркут» и «Беовульф» // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar bölməsi. №1, s. 19-24.

**SEMANTIC STRUCTURE AND SYMBOLIC IMPORTANCE
OF COLOR-VALUES IN EPICS "KITABI DEDE KORKUT"
AND "BEOWULF"**

Summary

"Kitabi-Dede Korkut" and "Beowulf" are two outstanding monuments of the medieval heroic epic - Oguz and Anglo-Saxon. Azerbaijan scientists in their works have shown in detail that the epic "Kitabi-Dede Korkut" in linguistic and ethnic relations is closely connected with the life, traditions and customs of the Turkic peoples. The text of the legend is a real and authentic reflection of their rich historical past. It is an imperishable monument of national culture, a unique collection of folk poetic creativity of the Middle Ages.

The Anglo-Saxon epic "Beowulf" is the only major epic canvas, that reflects the heroic events of Medieval Europe and has survived to the present day in full. It arose on the basis of ancient Germanic traditions, which belonged to pagan times. It was military events that enabled linguists and writers to judge the moral and ethical views of people who lived in that era.

Color names in these monuments play an important role. They are not scattered in them chaotically, on the contrary, they are subordinated to a system that is characterized by a certain order, integrity and completeness. Each element of the semantic field of color in the epic "Kitabi-Dede Korkut" and "Beowulf", as a rule, adjoins the neighboring one, merges with it, indicating the degree of approximation of the nucleus to the periphery and symbolizing a certain concept.

The stated theme is relevant in our days for three main reasons. First, it is part of the large-scale problem of cognitive linguistics and its constituent parts, such as language and thinking, language and culture. Secondly, the peculiarities of words with color descriptions are symbols of the epoch, symbolic images marking the background of the events described in these monuments. Thirdly, the lexemes allocated for analysis characterize the customs, customs and traditions of the Turkic and Indo-European peoples.

Obviously, the insufficient study of the material in a comparatively collative aspect determines the importance and relevance of this theme.

The conclusion summarizes main statements, which are carried out of the content of the dissertation.

Çapa imzalanıb: 22.05.2018.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

